

Dergi Bilgileri / Journal Info

∞

ISSN: 2687-2641

Yıl: 1-Sayı: 1 / Year 1-Issue 1

Haziran 2019 / June 2019

Makale Bilgileri / Article Info

∞

Makale türü / Article type:

Hakemli / Refereed

Araştırma / Research

Sayfa / Page: 13-36

Geliş Tarihi / Received Date:

17.06.2019

Rapor Tarihleri / Report Dates:

Hakem 1 / Referee 1:

05.07.2019

Hakem 2 / Referee 2:

19.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date:

21.07.2019

Yazar Bilgileri/Author Info

∞

Saadet KARAKÖSE, Prof. Dr.

 Orcid id: 0000-0002-8784-1149

Pamukkale Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü
saadetk@pau.edu.tr

Bu makale intihal.net ile
denetlenmiştir.

This article was checked by
intihal.net

usbaddergi@gmail.com
https://dergipark.org.tr/usbadd

ULUSLARARASI SOSYAL
BİLİMLER AKADEMİ DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES ACADEMY

MECMA'Ü'L-LETÂ'İF'İN ÜSLUBU VE KELİME TASARRUFU

Saadet KARAKÖSE

Öz

Mecma'ü'l-Letâ'if, Sîrâc bin Abdullah'ın tarih eseridir. XV. Yüzyıla ait olan eser beş bölüme ayrılmıştır. Her bölüm ilgili kaynaklar incelenerek oluşturulmuştur. Eski Anadolu Türkçesi özelliği gösteren eser sade ve akıcı bir dille kaleme alınmıştır.

Yazarı hakkında bilgiye rastlanamadı. Ancak eser yazarın araştırmacı kimliği hakkında bilgi vermektedir. İşlenen her konu bir kaynağa dayandırılmış, modern anlamda akademik bir eser oluşturulmuştur. Konuyla ilgili olarak yararlandığı kaynaklar: a. Kuran, İncil ve Tevrat suretleri, Zebur, b.Tarihî kaynaklar, c.Kıyasü'l-enbiyalar, d. Didaktik ve menkıbevi eserler, e.Tefsir, fıkıh ve hadisler olmak üzere alanının bütün kaynaklarından istifade etmiştir.

Yine eserden anlaşıldığına göre yazar Arapça, Farsça, Rumca, İbranice, Süryânice (İmran dili) bilmekte ve o dillerde yazılmış eserleri kaynak göstermektedir.

Çalışmamız Balgat İl Halk Kütüphanesindeki Mecma'ü'l-Letâ'if, Balgat İl Halk Ktp. No: 05. Ba. 792. Nüshası esas alınarak yapıldı. Amacımız Eski Anadolu Türkçesinin sade üslubu ve kelime tasarrufunu tanıtmaktır.

Anahtar kelimeler: Mecma'ü'l-Letâ'if, Sîrâc bin Abdullah, Eski Anadolu Türkçesi

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article

KARAKÖSE, S. (2019). Mecma'ü'l-Letâ'if'in Üslubu ve Kelime Tasarrufu - In Mecma-al-Letâyif Style and Word Saving. Usbad Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi- International Journal Of Social Sciences Academy, 1(1). 13-36.

IN MECMA-AL-LETÂYIF STYLE AND WORD SAVING

Abstract

Mecma-al Letâyif is the historical work of Sîrâc bin Abdullah. The work belonging to the 15 th century is divided into five sections. Each section was created by examining the relevant sources. The Old Anatolian Turkish works were written in a simple and fluent language.

There was no information about the author. However, the work provides information about the researcher's identity as an author. Each subject is based on a source, an academic work has been created in the modern sense. Sources used in this regard: a. Qur'an, Bible and Torah copies, Psalms, b. History sources, c.Kisas-al-enbiyas, d. Didactic and sophistic works, e.Tefsir, Islamic laws and hadiths have benefited from all the resources of the field.

Again, it is understood from the work that the author knows Arabic, Persian, Greek, Hebrew, Syriac and Imran, and his works written in those languages are references.

Our study has been carried out in the Balgat Provincial Public Library, Mecma-al Letâyif which Balgat Bookstore's manuscript Folk Ktp. No: 05. Ba. 792. Based on the issue was made. Our aim is to introduce the simple style and vocabulary saving of Old Anatolian Turkish.

Key words: Mecma-al Letâyif, Sîrâc bin Abdullah, Old Anatolian Turkish.

GİRİŞ

Mecma'ü'l-Letâ'if hakkındaki malumata ilk olarak Hasan Kavruk'un Mensur Hikâyeler eserinde rastlarız. Kavruk, eseri Lamii Çelebi'nin Letâ'ifiyle birlikte incelemiş, yazarı hakkında bilgi olmadığını, eserin E. Blochet tarafından Fransızcaya tercüme edildiğini belirtmiştir (Kavruk, 1998, 156-157).

Sîrâc bin Abdullah esere bir önsözle başlamış, önsözde kitapla ilgili bütün bilgileri vermiş, kitabın fihristini (İçindekiler bölümünü) oluşturmuştur. Başlıkları ve özel isimleri kırmızı mürekkeple yazarak belirgin hale getirmiştir. Mecma'ü'l-Letâ'if'in önsözünde Sîrâc bin Abdullah eserin sebab-i telifini şöyle açıklar:

Bilgil ki ez'af-ı halku'llah ve ahkar-ı 'ibâdu'llah Sirâc bin 'Abdullah eydür ki günlerden bir gün fârigü'l-bâal oturmuşidüm. Sûy-ı hâtıra bu düşdi ki Kur'ândan ve İncîlden ve Zebûrdan ve Tevrâtdan ve Kur'ân içinde kelâm-ı tevârih-i enbiyâdan ve hadîs-i Resûlden ve nesâyih-i mülûkdan ve gazâ sevâbından birer zerre cem' idem (1b).

Yazar, eseri beş bölümde tasarlamıştır. Bölümleri önsözde belirtir. Eser içinde başlıkları kırmızı mürekkeple yazarak belirginleştirir. Konu başlıkları şöyledir:

Bâb-ı evvelki

Kur'ân ve hadîs ile ve evliyâ ve hulefâ söziyle nesâyih-i mülûkdadır.

Bâb-ı ikinci

Kur'ân ve hadîs ile berrûn ve bahrûn gazâsı sevâbın beyân itmekdedür.

Bâb-ı üçüncü

Kur'ân içinde gelen tevârîh-i enbiyâ ve Zebûrdan nesâyih beyân itmekdedür.

Bâb-ı dördüncü

Kur'ândan ve İncîlden ve Tevrâtdan ve Nasârî ve Yahûdînün butlânını beyân itmekdedür.

Bâb-ı beşinci

Nasârî ve Yahûd su'âllerinün ve bizüm anlara cevâblarımız beyân itmekdedür(2b).

Birinci bâbda müellifin belirttiği gibi nasihatlar yer almaktadır. İlk nasihat adaletle ilgilidir. Ayet ve hadislerden deliller yer almaktadır. Hadislerde kaynak kişi belirtilmiştir. Sonra bir tarih kitabından naklen Nüşirevânla ilgili bir kıssaya yer verilmiş; daha sonra hükema sözleriyle anafikir desteklenmiştir. Adalet bahsinden yola çıkarak sözü âdil yöneticiye, oradan bir padişapta olması gereken hasletlere getirmiştir. Bir padişah adaletli, affedici, basiretli, dirayetli, doğru ve güzel konuşan olmalı, yardımcılarını da bu özelliklere sahip kişilerden seçmelidir. Haksızlık etmek, aceleci olmak, laf taşımak, iftira etmek gibi kötü hasletler de yine delillerle zemmedilir. İspat yöntemindeki hiyerarşi dikkati çekmektedir. Özelden genele, kesin hükümden göreceliye doğru bir sıra izlenmektedir.

İkinci bölüm, cihat etmek, gaza sevabı hakkındadır. İspat yöntemi yine ayet ve hadislerle başlar. Bu bölümde çok fazla hadise yer verilir. Cihat sevabıyla ilgili kıssalardan sonra cihat techizatına geçilir. Techizatın ilk maddesi bir attır. Hz. Muhammed'in atlarla ilgili hadisine yer verilir: *Yâ 'Ukbe kaçan gazâyâ gitsen kara at satun al ki ol kara at sakar ola. Ön ayagınun sağı sekülü ola. Her kande varısağ sağ selâmet olası. Ve kazançlı ola* (28b).Yine metnin devamında başka bir raviden, *Atun hayırlısı oldur ki, kara sakar ola. Üstün tudagı ak ola. Yahûd kara sakar ola sağı seküli. Eger kara olmazsa toru ola. Bu dedüğümüz sûretlü ola. Atları gözünüz için bağlañ, semirdün ve alın saçların ve sagrağların dâ'im silün. Toz konmasun. Ve boyunlarına kirışden artuk ne gerekse dakuñ. Pes anlar boynına boncuk dakmak bid'at olmaya.* (29a) hadisi rivayet edilir. Diğer techizat, ok, kılıç, zırh gibi savaş levazımıdır. Gazaya Perşembe günü çıkmak sünnettir.

Üçüncü bölüm Kuran'da geçen peygamberler tarihi, onların nasihatleri ve bunların Zebur'daki nasihatlerle mukayesesini konularını işler. Bunlar evliya menkıbeleriyle desteklenir. Kronoloji Hz. Âdem'den başlar ve her peygamberin şeceresi Hz.Âdem'e varıncaya kadar sayılır. Birbiri arasında geçen zaman aralığı belirtilir. Örnek: *İdrîs didükleri çok okuyup çok ders itdügiyçündür. Hükemâ İdrîsün adı Hermesdur dirler. İdrîs Anûş oğlu, Anûş Şîs oğlu, Şîs Âdem oğlu. Bir rivâyetde İdrîs, Elyâdur oğlu, Elyâdur Mehâyîl Kaynân oğlu, Kaynân Anûş oğlu, Anûş Şîs oğlu, Şîs Âdem oğlu dirler ki İdrîs peygâmbereğında Âdem diriyidi. Yüz yıldan sonra vefât itdi. Andan sonra seksen yıl geçdi İdrîs mürsel oldı. Hak Te'âlâ otuz sahife viribidi. Ve ol mürselligi içinde yüz biş yıl dahi yaşadı. Şecere şöyledir: Âdem, Şîs, İdrîs, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhîm, Lût, İsmâ'il, İshâk, Ya'kûb, Yûsuf, Eyyûb, Zülkifl, Şu'ayb, Mûsâ, Hârûn, Hızr, Yûşa', Elyâs, Hızkîl, İşmûyîl, Dâvûd, Lokmân, Süleymân, Yûnus, Zekeriyâ, Yahyâ, 'İsâ, 'Üzeyr, Circîs, Zü'l-karneyn ve Hz. Muhammed. Bölümün sonunda Zebur'dan nasihatlere yer verilir. Bu nasihatler Kuran mesajlarıyla aynıdır. Bu bölümde yazarın amacı tevhittir. Bütün kitapların özünde aynı olduğu fikrini ispatlamaktır.*

Dördüncü bölüm Allah'ın birliğini ispat, Yahudi ve Nasranî dininin butlanı hakkındadır. Muharrir İhlâs suresinin tefsiriyle başlar. Bu surede belirtilen Allah'ın vasıflarını diğer kutsal kitaplarda arar. Kitapların nasıl tahrif edildiğini kaynaklardan kıssalarla anlatır. İmran diliyle Tevrat'tan İhlâs suresini gösterir. Ancak hiçbir İncil'de tevhide rastlanmadığını sebepleriyle izah eder. *İşde Tevrâtdan dahi tevhid beyân oldı. Ammâ Nasârî şimdi dutadurdukları İncilde tevhide işâret yok. Şundan artuk yirde ki şeytân 'İsâyile buluşdukda ki melekût arzı 'İsâyâ gösterdi. Başa secde it; işbu pâdişâhlığı saña vireyin, didi. 'İsâ eytdi: Ey mel'ûn, bir Tañrıdan artuga secde itmek yokdur, didi. Hemân-dem şeytân anuñ gözinden gâ'ib oldı. **Ve ammâ Zebûr** ki Dâvud peygâmbere nâzil olmışdur, Nasâyihde bu tevhidde hâlî degüldür. Ve bu Nasârî şimdi dutadurdukları Anâcîl-i erba'a tahrîfden ve tagyîrden hâlî degül (88.a).*

Nasara'ya teslis inancının Bevels tarafından nasıl yerleştirildiğini, bunun sonundabunların altı mezhebe ayrıldığını izah eder. İncil'in dilini sorgular. Her dilde İncil bulunduğunu ve hangisinin asıl İncil olduğunun bilinmediğini beyan eder. Bu arada Hz. Muhammed'in vasıflarını anlattığı, hak peygamber olduğunu haber verdiği için, gerçek İncil'in insanlardan gizlendiğini anlatır. *İncil didükleri kaç dilce okınur; ammâ ol İncîl gökden inmişdür, ihtilâf var. Bir kavilde 'İberîyidi, bir kavilde 'Arabca, bir kavilde Süryânî dilince indi, dirler. Essah kavli-i evvelî budur ki 'İberî dilince ola. Zîrâ, âhir-i enbiyâ-i benî İsrâ'îl 'İsâ peygâmbereğdür. Hele fi'l-cümle ya evvel 'İberî ola ya Süryânî ola diñle, gör, kaç dile dönmişdür. 'Arab,*

'Acem, Ermen, Rûm, Firenk, Ulgâr, Engürüs, Ās, Almân, Gürci, dahi nice bunun gibi tâ'ife diline dönmişdür. Her birisi hak İncîl budur diyüp i'tikâd ider; okur (93b).

Kostantin Kayser başkanlığında üçyüz on sekiz keşişin katılımıyla gerçekleşen İznik konsülünden, orada İsa'nın tanrı oğlu olduğu inancının benimsenmesinden; "İsa Allah kuludur" diyen Aryus'un aforoz edilmesinden bahseder. Dindeki hiyerarşiyi metrobol, buskobos, kardinal ve keşiş olarak kaydeder.

Bu arada Fasl fi mülûku'r-Rûm başlığı altında dünya tarihi hakkında geniş malumat verir. *İsânun togduğı zamândan Muhammed Resûlullah zamânına degin, Herkıl zamânına degin. Ve bu Rûm mülûkına 'Arab kayâsıra ve Herakîla dir. Kayâsıra, kayserün cem'idür. Ve Herakîla, Herkîlun cem'idür. Bu faslı getürdügümüze sebeb oldur ki, İsâ peygâmbek kankı pâdişâh zamânında togdı ve kankı pâdişâh zamânında ref' oldı ve kankı pâdişâh zamânında fetret olup Nasârî dîni ortasında ihtilâf vâkı' oldı; anı beyân idevüz (105a,b).*

Hangi peygamber, hangi ülkede, hangi padişah zamanında zuhur etti? O devirde hangi savaşlar yapıldı? Uluslararası ilişkiler nasıl sağlandı? Hangi ülkeleri kimler, niçin harap etti? Hangi şehirleri kimler mamur etti? Tüm bu soruların cevabını bu eserde bulabiliriz. Rum ve Farslar arasındaki savaşlar, İslam dönemi içinde Arap tarihi, zalim ve âdil hükümdarlar hakkında geniş malumat vardır. Türk tarihi hakkında diğer ülkelerle münasebet sonucu bahsedilir. Bunlar Türkistan ve Türkistan Hakanı şeklinde, özel isim verilmeden anlatılır. Yazarın deyişiyle bu bölüm aslında Nasara tarihidir. Rum hükümdarı için Herkîl, Kayser, Tekvur, Acem şahları için Kistrâ, Hüsrev, İslam hükümdarı için Sultan, Melik, Türk hükümdarı için Hakan unvanlarını kullanır. Devlet başkanı anlamında padişah ve melik unvanlarını genel olarak kullandığı da olur.

Beşinci bölüm Yahudi ve Nasara sorularına cevaplardan ibarettir. Soru-cevap şeklinde işlenen bölüm tamamen yanlış inançları çürütme amaçlıdır. Yahudi ve Nasara'nın batıl inançlarını akılcı delillerle çürütür. Örnek: **Su'âl:** *Nasârâ eydür: İsâ beşikde iken söyledi; Muhammed oglancuklar söylediği vakte degin söylemedi. Pes İsâ yig ola, Muhammedden. Cevâb:* *Biz eydürüz, İsânun ol vakte söylediği, kendü ihtiyârıyla degülidi. Belki Hak Te'âlâ İsâda ol kelâmı yaratdı. Meryeme kerâmet olsun için ve töhmet-i zinâyı ki, Cuhûdlar Meryem hakkında itmişdür, def' itmekden ötürü İnnî 'abdullâh etânî'l-kitâbe ve ca'alnâ nebiyyen ve ca'alnâ mübâreken eyemnâ küntü ve evsânî bi's-salâti ve'z-zekâtiMâdumet hayyen, didi. Ya'ni, Tanrınuğ kulıyın. Baņa kitâb geldi. Ve beni nebî kıldı. Ve mübârek kıldı. Her kande olursam baņa emr itdüğü namâzı kılam,*

zekâtı virem, mâdâm ki diri olam, didi. Bu sözi söyledi ve söyledüğinden murâd ol idi ki, Nasârî başa Tanrı dimeyeler. **Ammâ Muhammed** dogduğı vakt, yir yüzinde nice dürlü 'acâ'ib zâhir oldu. **Biri bu ki**, cemî' dünyâ yüzinde ne kadar büt-perest varısa Muhammed Resûlullah togduğı gice yüzden düşdiler. **İkinci** bu ki, Nasârî vilâyetinde ne kadar mu'azzam, ulu kiliseler varısa kubbeleri aşaga geçdi. Hattâ şöyle oldu ki, mecmû'ı halâyık mütehayyir olup işbu dünyâda ne vâkı' oldu diyüp birbirine sordılar. **Üçünci** bu ki, Muhammed Resûlullah togduğı (vakt) Kayserün tahtı ditredi; Kayser tahtından düşdi. Tîz müneccimlerin okudu. Hâl nedür bilüvirün diyü sordu. Ve kilisenün kubbesin aşaga geçdüğün nakl itdiler. Hayli perîşân oldu. Müneccimler mehl aldılar. İkinci gün geldiler, haber virdiler ki, Âhir zamân peygamberi dünyâya gelmişdür. Bu 'alâmetler oldur, didiler. **Dördünci** bu ki, Kistrânuş sarâyı küngüresi yire düşdi. Ve altundan, gümişden bir yüce maksûresi varıdı, ol yıkıldı. Ve Kistrâ pâdişâhâne taht üzerinde otururiken, taht ditredi; kendü aşaga düşdi. Bu heybeti göricek, ol vakt Kistrâ Nûşirevân idi. Çevre çevre illere 'Araba 'Aceme adam saldı. Üstâd müneccimler getürdi. Anlara sordu. Anlar dahi eytdi ki, âhir zamân peygamberi Muhammed bin 'Abdullah vücûda geldi. Bu 'alâmetler oldur, didiler. **Ve beşinci** bu ki, oda tapıcıları odı ki, tâ İbrâhîm peygâmbere zamânından beri yanardı, Muhammed Resûlullah togduğı gice söyündi. Mütehayyir kaldılar. Anlar dahi Câmâsb-nâmeye bakdılar. Gördiler ki, Câmâsb-ı hakîm işâret itdüğü âhir zamân peygamberi ve âhir zamân pâdişâhı togmuş. Munsif olup ferâgat oldılar. Ba'zıları girü od yakup anı tapdılar. Bu nesnelere mecmû'ı halâyık ortasında meşhûrdur (147a-148a)

Bu örnekte, Hz. İsa'nın beşikte konuşması mucizesinin sebepleri, Hz. Meryem'in zina töhmetinden kurtulması ve Hz. İsa'nın "ben Allah'ın kulu ve peygamberyim" demesi olarak izah edilmiş. Sîrâc, bu mucizede özellikle **ben tanrı değilim, beni tanrı edinmeyin** mesajını vurgular, Nasara inancının aksine. Bir başka örnek de kible değiştirmeye ilgilidir. Örnek:

Su'âl: Nasârâ ve Yahûd eydür ki, Muhammed Resûlullah evvel Beyte'l-makdisden yaña namâz kıldı. Bundan sonra Mekkedin yaña dönüp Ka'beye namâz kıldı. Eger girçek peygâmbere misse bir kible üzerine sâbit olup turayıdı. **Cevâb:** Biz eydürüz ki, Muhammed Beyte'l-makdisden Ka'beye döndüğü Tanrınuş emriyle idi. Niteki Kur'ânda işâret itdi: Seyakülü's-sukahâu mine'n-nâs mâ velleyhüm 'an kibletihümülletî kânü 'aleyhâ kulillâhi'l-maşrîku ve'l-magrib yehdî men yeşâ'u ilâ sırâtın müstakîm. Ya'ni, seffih kâfirler eydiserdür buları kılduklar kibleden kim döndürdi, diyicek olurlarısâ, âyet: Yâ Muhammed maşrîk ve magrib Allah Te'âlânundur. Kimi dilerise toğrı yola kılğuzlar. Pes evvel Beyte'l-makdis

kıl, diyen ol. Sonra Ka'beye kıl düyü emr iden ol. **Bir cevâb** dahi, bu Beyte'l-makdis mevkıf-ı a'zamdur.

Ya'ni, Allah Te'âlâ katında ulu mevzi'dür. Ka'be dahi ancılayın Allah Te'âlâ katında ulu mevzi'dür. Pes Muhammed ikisine dahi bile kıldı; ol iki mevzi'ün hakkın yire getürmekden ötürü. **Bir cevâb** dahi eydürüz ki, Muhammedün bu iki kibleye kılduğı, peygâamberlîğınun 'alâmetindendür. Zîrâ Kur'ândan evvel nâzil olan kitâblarun içinde, Muhammedün sıfâtlarından biri **Nebıyyü'l-kıbleteyendür**. Ya'ni, iki kible peygâamberi, dimekdür. Pes ol nesne sâdik olmagıçün iki kible kıldı. **Bir cevâb** dahi eydürüz ki, kible mensûh oldu, ya'ni Beyte'l-makdisden Ka'beye döndi (155a,b).

Kullandığı takvimler

a.Kronoloji: Sîrâc, peygamberler tarihini Hz.Âdem'den başlatır. Kronolojik olarak devam ettirir. Her peygamberin bir öncekiyle arasındaki fetret devrini belirtir. Bu devirle ilgili farklı görüşler varsa onlardan da bahseder: *Ba'zılar eydürler ki Nûh peygâamberle Âdem ortasında biñ iki yüz yılıdı (6a). Âdemile Mûsâ 'aleyhi's-selâmarasındagı Müddet üç biñ tokuzyüz on sekiz yıldur. Ve İbrâhîmile Mûsâ 'aleyhi's-selâmarasındagı müddet biş yüz altmış biş yıldur. Bir kavilde biş yüz kırk yedi yıldur. Ammâ Yahûdîler katında bu ikisinün arasındagı müddet biñ sekiz yüz toksan iki yıldur (40a).*

b.Zülkarneyn takvimi: Tarihi olaylar ve şahıslar Zülkarneyn'e göre belirlenir. Olaylara Zülkarneyn'den önce veya sonra diye tarih belirlenir. Yani miladi takvim yerine Zülkarneyn'in peygamber oluş tarihi tercih edilmiştir: *Zü'l-karneynün tokuzyüz otuz üç yılında ve Rûm pâdişâhı Herkülün on birinci yılında ve 'Acem pâdişâhı Hürmüz oğlı Kısranun otuz sekiz yılında Resûlullah hazreti Yesribde ya'ni Medîne şehrinde pâdişâhâne harb ile hareket itmege başladı (60a).* Dünya tarihi hakkında malumatlar, milletlerarası ilişkiler de bu takvime göre verilir: *Zü'l-karneynün dörtyüz yigirmi yedi yılında Âzeryânûs tekvur, ki Edreneyi bu yapmışdur, pâdişâh oldu(108a). Bundan sonra hilâfete ve saltanata 'Ali ibn Ebî Tâlib radiyallahu 'anh oturdu ki Zü'l-karneynün tokuzyüz altmış tokuz yılıydı. Ve Rûm pâdişâhı Anastûsun onbiş yılıydı(138b).*

Kullanılan kaynaklar

Yazarın yararlandığı kaynaklar: Kuran, İncil nüshaları, Teva kitapları, Zebur. Bunlardan başka bahsi geçen kitaplardan hadis, tefsir, kısasü'l-enbiya, tarih ve fıkıh kitaplarından kimisi yazar adıyla kimisi eser adıyla verilmiştir.

Feridüddin'Attâr, Dürerü'l-Bihâr, Fezâ'ilü'l-a'mâl, İmâm Kuşeyrî'nin Ahbâr'ı, İskender-nâme, Ka'bü'l-ahbâr, Keşşâf tefsiri, Kısasü'l-Enbiyâ, Kîmîyâ-yı Sa'âdet, Mâyşûs İncili, Matta İncili, Mişkati'l-Meşâbih, Nasârâ tevârîhinden Mahbûb'un Müntecîbî eseri, Tahfîrü'l-mülûk, Tefsîr-i Begavî, Tefsîr-i Kebîr, Tefsîr-i Teysîri, Tevârîh-i Ebû Yezîd-i Belhî, Mevlâna Mesnevisi.

Bu eserlerin çoğu Arapça ve Farsça olmakla beraber yazarın birçok dile vakıf olduğunu görüyoruz. Her ismin o dildeki kelime anlamını verir. Aynı ismin başka dillerdeki telaffuzunu mukayeseli olarak sunar. *Ya'kûb peygamberün asıl adı İsrâîldür. 'İmrân dilince tanrı kulu demek olur. Benû İsrâîl Ya'kûb oğlanları demekdür (14b). Ve Şîs 'İbrî dilince 'ivaz demek olur (33b).* Bu cümlelerde olduğu gibi birçok yerde mukayeseli olarak kullanılan İmrân dili ve İbrî dilinin birbirinden farklı olduğu anlaşılıyor. 'İmrân kelimesinin Süryânice olduğu (Harman, 232) hesaba katılırsa 'İbrî dili İbrânîce olmalıdır. Yine de birçok yerde Süryânî dili terkibi kullanılır: *Süryânî dilinde Faraklîta diyü anılmışa dirler; ögülmüş degül (96a).*

'İmrân dilince âyet işbudur (87a). Bu cümleden sonra Kuran'daki İhlas suresinin Tevrat'ta da yer aldığı, her iki dildeki kelimeler ve anlamları eşleştirilerek verilmiştir. Buradan yazarın Süryânîce ve İbrânîce bildiği anlaşılıyor.

Bir başka yerde Rumca İncilden Hz. Muhammed'in vasıflarını, yine Rumca kelimelerle ve tercümesiyle verir: *Bir hoş beşâret dahi bir müsülmân olmuş mu'teber keşîşden işidüp yazdum. Ol dahi İncîl-i tâmdan nakl itdi ki Resûlullah hazretinün sıfatın beyân ider. Rûm dilince işbu kelimâtdur (97a).*

Tevhid inancının ve Hz. Muhammed'in vasıflarının yer aldığı Zebur'un tefsiri (64b-67a) yapılmış. Ancak hangi dille yazıldığı belirtilmemiş.

Bundan ördin bu İstanbûluñ adı Yûnân dilince Bûzantiyâ idi. Ve Rûm dilince bunun adı Vezândiyâ idi. Kostandîn hükmiyle yapıldı. Anuñçin Kostandiniyye diyü ad virdiler. Şimdi Rûmca Kostandînpolî dirler (110b). Bu örneklerden anlaşıldığına göre Sîrâc bin Abdullah Türkçe, Arapça, Farsça, İbranice, Süryanice, Rumca, belki Yunanca da biliyor.

Kaynak yönteminden başka Nasārā eydür, Yahūdlar eydür, hükemā eydür, ba'zıları eydür şeklinde genel yargılar vardır. Bunlar belli bir kaynağa dayanıyor mu yoksa tevatür nakli mi, bilinmez.

A.Üslup

Bu eser kaynaklardan istifade edilerek, akılcı deliller getirerek oluşturulmuş ilmî bir kitaptır. Konuyu belirler, malumat verir, kaynak gösterir. Okuyucuya kolaylık olsun diye, âyetlerin Arapça iktibasından sonra ya'ni diyerek Türkçe mealini verir.

Rivayet için Türkçe "getürmişler" kullanılır. Kaynak gösterirken de bu ifade tercih edilir. Getürmişler ki, kalıbı rivayete yer veren tevatür nakletmek için kullanılır. Kaynak belli olduğunda *A kişi, B kişiden şöyle rivayet eder*, kalıbıyla referans verir.

1. Cümle yapısı

Kitap bilimsellik arz ettiği, yazarın amacının sadece insanlığa ışık tutmak olduğu için cümle yapısı genelde sadedir. Konuşma diliyle, kısa ve düz cümlelerle su gibi akıp giden bir üslup oluşturmuştur. Türkçe cümle yapısını göstermek için bir sayfa örnek metin sunalım:

Ki bizüm boynumuz uralar. Aldılar bizi öldürmege çıkardılar. Ol vakt bir kez göge bakdum. Gördüm ki gökde yidi kapu var. Her kapuda bir hûri kızı var. Her hûri kızınun elinde uçmak yağlıklarından bir yağlık var. Çünkü birümüzi öldürmege ilerü dutdılar. Boynın urdılar. Şolok ol sa'at ol hûrî kızlarınun birisi gökden indi. Ol elindeki yağlıgıla yüzün sildi. Ey dostum, senünile hoş buluşdum, diyüp koçdı. Elhâsıl altımız dahi şol tarîka boynın urdılar. Ol hûrî kızlarınun altısı dahi ol altı kapudan aşaga indiler. Dostlarıyla buluşdılar. Bir kapu ve bir hûri kızı kaldı. Beni dahi ilerü dutdılar ki boynum uralar. Ol zâlim kâfirlerden bir kaçî çıkageldiler. Beni re'sden dilek itdiler. Bunu öldürmeyelüm, didiler. Re'is dahi beni bulara bağışladı. Öldürmediler. Nâ-gâh işitdüm ki ol (25a).

1.1. Düz cümle

Düz cümleler Türkçe sentaksa uygun cümlelerdir. Metnin ekseriyeti düz cümlelerden oluşmaktadır. Cümleler oldukça sadedir; yük addedilecek hiçbir tasvire yer verilmez. Örnek:

Yırtıcı ve ziyân degürici cânavarlar avlayup derisin yüzüp kimin giyecek, kimin döşek idinen buyıdı(35a).

Cümleye estetik açıdan bakarsak ikilemelerle oluşan bir paralellik göze çarpar. Bunlar birbirinin tekrarı değildir. a. Yırtıcı ve ziyân degürici cânavarlar, ikilemesinde yırtıcı canavarlar aslan, kaplan gibi insan öldürebilen vahşi hayvanlardır. Ziyân degürici cânavarlar ise evcil hayvanlar için tehlikeli olan tilki, vaşak, sansar gibi yabancı hayvanlardır. b.kimin giyecek kimin döşek, ikilemesinden yırtıcıların döşek, ziyân degüricilerin derilerinden giysi yapıldığı ifade ediliyor. “Hayvan” kelimesi genel olarak canlı anlamı taşıdığı için kitapta bu kelime yerine canavar kelimesi kullanılmış. Biz bugün bu iki sınıf (yırtıcı ve ziyân degürici) hayvanı sadece *vahşi hayvan* olarak ifade ediyoruz. Bu da dildeki ayırt etme estetiğinin yok olduğunu göstermektedir.

Eger yaru yarusın getüresi olursavuz bu muhtasara sıgmaz (51b).

Bu şart cümlesindeki ilginç tasarruf, bugün yarısını kullandığımız tamlamadır. Yarı yarısı: Bu tamlama bugün yarısının yarısı, yani dörtte biri şeklinde anlaşılabilir ama burada kastedilen yarısıdır. Zaman içinde dildeki kısaltmaya bir örnek teşkil ediyor. Diğer taraftan tasavvur, farz etme, tatalım gibi faraziye ve ihtimal ifadeleri kullanılmamış. Bu ifadelerin görevini –Asl zarf-fiil eki üstlenmiştir. Burada da, ilkörneğin aksine daha pratik ifade şekli hâkimdir.

1.2. Devrik cümle

Kitapta devrik cümleler Farsça cümle yapısı arz eden cümlelerdir. İngilizce sentaksta olduğu gibi, tümleci, hatta sıfatı sona atan bir yapı görülür. Özne + yüklem + ki + tümleç vd. Yazar birçok dil bilmektedir. Bu dillerin etkisi ile devrik cümle yapısı tabii bir ifade şeklini almıştır. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde bu çeşit devrik cümle kullanımı oldukça yaygındır.

Bilâduñ ba'zıları el alışup yile karşı vardular ki kuvvetleriyle yili def' ideler. Yil bu tâ'ifeyi şöyle urdı ki, derilerin soyup çatılı süñük kaldı(8b).

‘Ād kavminin helākından bahseden birinci cümlede ki'den sonraki kısım zarf grubudur. Türkçe sentaksa göre bu cümle: “Bilâduñ ba'zıları, kuvvetleriyle yili def' itmek için el alışup yile karşı vardular”, şeklindedir. Ki bağlacı bu cümlede “için” edatı görevini üstlenmiştir. Diğer taraftan ki'den sonraki kısım, teferruat içeren yan cümlecik özelliği taşıyor. Türkçe sentaksta yan cümlecikğin parantez içi veya iki tire arasında cümle içinde verilmesi gerekir. Ki'li yapıda istek kipi ana cümle ile yan cümle arasında bağ oluşturmaktadır.

Yil bu tâ'ifeyi şöyle urdı ki, derilerin soyup çatılı sünük kaldı. İkinci cümlede yüklem "urdı" fiilidir. Kî'den sonrası fiil ile bitse de, ana cümlenin zarfıdır. Türkçe sentaksa göre bu cümle: "Yil bu tâ'ifeyi, derilerin soyup çatılı sünük kalacak biçimde urdı".

Estetik açıdan bakılınca cümlenin ana haberi önce veriliyor ki bağlacı getirilerek ayrıntılar ilave ediliyor. Merak unsuru öncelendiği için bu cümle yapısı kulağı rahatsız etmiyor. El ele tutuşup güç birliği ederek rüzgârın hızı kesilmeye çalışıyor. Ancak rüzgâr bunların derisini yüzecek kadar şiddetlidir. Bu şiddeti ifade eden son kelime grubu, cümlenin vurucu şekilde bitmesini sağlıyor.

1.3.Soru cümlesi

a.Soru cümlesi genelde istifham sanatıyla kullanılır, cümleye vurgu kazandırır. Heyecan unsurunu ön plana çıkarır. Ancak eserin bütünlüğü içinde nadiren kullanılır; tahkiye bölümlerinde (örnek hikâyeye) soru cümlesine başvurulur. Örnek:

Eger şâh Nûşirevânun 'adli bereketi olmayadı, dünyâda anun adın kim eşideydi(3b)?

b.Kitabın son bölümünde Yahudî ve Nasranilerin iddia ve sorularına cevaplar yer almaktadır. Bu bölümde soru cümleleri, "eydür, dir"fiiliyle bitirilir, soru cümlesi nesne olarak kullanılır.

Su'âl: Nasârâ ve Yahûdî eydür, tevâtürün şartı nedür ki tevâtürile sâbit oldu, dirsiz? **Cevâb:** Biz eydürüz ki, tevâtürün iki şartı var. Birisi oldur ki haber virenler çoklukda şol hadde irişeler ki 'âdetce bularun yalan üzerine ittifâk itmeklikleri mümteni' ola. Ya'ni, bu kadar cemâ'at ittifâk idüp işbu nesne girçek diriseler, kimse anlara yalandur, diyümeye(151b).

Su'âl: Nasârâ eydür, işbu nesnelere ki Muhammed elinde zâhir oldu, dirsiz, neden bildüğünüz? **Cevâb:** Biz eydürüz ki, 'İsânun ölü diriltdüğün ve bâkî mu'cizâtın siz neden bildüğünüzse biz dahi andan bildük. Ya'ni, siz tevâtürile bildük, dirsiz. İmdi siz tevâtürile bildüğünüz sahîh ise, bizüm dahi sahîh ve eger sizün sahîh degülise, bizüm dahi sahîh degül(151a).

2. Dil özellikleri

Eser Eski Anadolu Türkçesi özelliklerine sahiptir. Gramer incelemesinden ziyade, dikkati çeken ek ve arkaik kelimelerle ilgili birkaç örnek verilecektir.

2.1. 1.tekil şh. eki -vAn şeklindedir. Örnek: ol vaktiden berü ol hasrete kalmışvan (25b).

2.2. 1. çoğul şh. eki-vUzşeklindedir. Örnek: İmdi bu âyetün tefsîrin beyân idevüz (28a).

2.3. Şimdiki zaman eki –yorır şeklindedir. Örnek: Bir gün 'İsâ gideyorır idi(56b).

2.4. Gelecek zaman eki –IsAr şeklindedir. Örnek: Deccâl çıkduktan sonra girü iniser. Deccâli depeleyiser(58a). Muhammed Mustafâ ümmetinün tonları görklü olısar (79a).

2.5. Hikâye kipinin şartı, i-miş-se, -mİssA şeklinde kullanılmıştır. Örnek: Eger dirimisse Muhammed Mustafâya ziyârete geleydi (40a). Hak katında senün yakınluğun yogumıssa ve aña sevgülü kul degülmissen işbu kerâmet bize olmayaydı (75b).

2.6. İşaret zamirlerinde zamir n'si kullanılmaz. Örnek: İşbu gice bularun yiyecekleri yogımış (75a). Şular kim işi 'adl idi dün ü gün (3b).

2.7. Eski Türkçedeki dönüşlülük zamiri ök, aynı işlevde kullanılmıştır. Örnek: *Kayın anasına ve ökkızına ve ökanasına ve oglı 'avratına* (39b).

2.8.Sıfat dereceleme eki +rAk kullanılmıştır. Örnek: *Buhtunnasr Beyt-i Mukaddesi yıkmazdan öndünrekdür*(40b).

2.9. Kelime başında t, d, sesleri istikrarsızlık gösterir. Bazen bir cümlede ikisinin de kullanıldığı olur. Örnek: *Muhammed dogduğı vakt, yir yüzinde nice dürlü 'acâ'ib zâhir oldı. Biri bu ki, cemî' dünyâ yüzinde ne kadar büt-perest varısa Muhammed Resûlullah toğduğı gice yüzden düşdiler*(147b).

Dülbendi ucı daşra kaldı(55a). *Nûh diledi ki anı taşra biraga* (73a).

2.10. “Diye” edatı yerine “içün” edatı “diye” anlamında ve onun gramer yapısıyla kullanılır. Örnek:

Halk görsün ve işitsün içün olmaya(24b). *Meryeme kerâmet olsun içün*(147a).

2.11. Emir 2. Tk.şh. eki –Gıl, emir cümlelerinde kullanılır. Örnek: bilgilki uçmag içinde bahçeler var(26a). Hîç bularun*çün* gussa yimegil(71a).

3.Kelime grupları

3.1. Tamlamalar

a.Farsça tamlamalar

Farsça tamlamalar genelde özel isimlerle, bahsedilen kişinin sıfatı olarak kullanılmış. Türkçe tamlamalara nisbeten sayısı oldukça azdır. Zincirleme tamlama örneklerine rastlanmaz.

Büzürcmîhr-i hakîm eydür (5b), Nûşirevân-ı 'âdil (5b), Kayser-i Rûm (18b), Bevles-i la'în (98b), dîn-i beyzâ (115). Aynı cümlede Türkçe ve Farsça terkipler yer alır. *Firdevs-i a'lâ* didükleri ol *mecmû'ınun üstidür*(26a).

b. Türkçe tamlamalar

Yazar sade dille yazdığı için Türkçe tamlamalarda da fazlalık ve abartma göze çarpmaz. Gereksiz süslemelere yer verilmez. Arapça tamlamalar ayet, hadis ıktibaslarında ve özel isimlerde yer alır.

ol fetretün âhiri(62b), bularuñ ba'zısı (115a), Engürüs vilâyeti (116a), kişi düzdügi dîn üzeri (118a),

3.2. Deyimler

Deyimler genelde mecazi özellik taşırlar. Dilimize renk veren bu mecaz ifadelere çok alışık olduğumuzdan mecaz ifade eden deyimleri tespit etmekte zorlanırlar. Bu yüzden yardımcı fiille yapılan yüklem grubu ile deyimleri ayırt etmek mecaz anlamına dikkat etmekle mümkündür. Bu bahiste gözden kaçmış deyimler olabilir. Eserden tespit edilebilen deyimler, tablo halinde, kronolojik sırayla verilmiştir.

DEYİM	YERİ	ANLAMI
yüzine ud getürmek	4a	Utandırmak, mahcup etmek
Dilin sögmekden saklamak	4b	Dilini kötü sözden korumak
oglana kalmak	6b	Hamile kalmak
el alışmak	8b	El ele vermek, işbirliği etmek
hasret yimek	10b	Üzölmek,
ayaga bırakmak	16b	İtibarını düşürmek, alçaltmak
'amelin alçaga urmak	17a	İşini değersiz kılmak
kakıyası olmak	17a	Gazaba gelmek
ayağı sürçmek	18b	Ayağı bir yere takılmak

yavuz sanu sanmak	21a	Kötü zan beslemek
şek dutmak	21b	Şüpheyle karşılamak
düşmân dutmak	21b	Düşman saymak
gönlin sovutmak	22a	Bir şeyden vazgeçirmek
ere varmak	22b	Evlenmek (kadın için)
Karış katış ceng itmek	22b	Dövüşüp vuruşarak kavga etmek
hayf itmek	22b	Haksızlık etmek, suç işlemek
sak olmak	22b	Dikkatli, uyanık olmak
uyura urmak	22b	Uyur gibi yapmak
iri olmak	23b	Sert davranmak
hal ayruksı olmak	26a	Durum tersine dönmek
yüregi odi söyünmek	26a	Acısı teskin olmak, rahatlamak
yolina baş cân oynamak	28b	Yolunda can baş feda etmeyi göze almak
fâl dutmak	31a	Uğur saymak
keleci itmek	32b	Konuşmak
dermânde kalmak	41a	Çaresiz olmak
beg dikmek	44a	Birini reis etmek
yavu kılmak	44b	Kayıbetmek
beglik rûzi kılmak	47a	Beylik nasip etmek
çeri koşmak	51b	Asker sevk etmek
taña kalmak	53a	Şaşırarak
îmân getürmek	55b	İnanmak, kabul etmek
kin dutmak	55b	Gizli düşmanlık baslemek
sagu sagmak	66b	Ağlamak
birine yayahcı olmak	75a	Birine kul, hizmetçi olmak
od kakmak	97b	Ateşe vermek
hakkından gelmek	113b	Cezasını vermek
dîn içinde tayanmak	115a	Asi olmak, dini inkar etmek
halk kılıçdan geçmek	123a	Kılıçla ölmek, katliam
hisâr itmek	123a	Kuşatma
agıza gelmek	126a	Rica etmek, yalvarmak
el getürmek	128b	Yardımlaşma, işbirliği yapmak

baş koşmak	133b	Komutan olarak atamak
segirdim salmak	134a	Akın etmek, saldırmak
yüzden düşmek	147b	Önemini kaybetmek

B. Kelime tasarrufu

Eserin dili, yazarın Türkçe kelimelere tasarrufunu, eserdeki Türkçe kelimelerin nisbetini göstermek için örnek bir sayfa alalım. Bu sayfadaki yabancı kelimelerin siyah punto ile karartalım.

*Eydür, çün gördi ki, bir gemi geldi. Çağırdı, gelün bizi aluñ didi. Gemi ilerü geldi. **Yûnus** hâtûnın öñdün gemiye koydı. Diledi ki uluca oğlın dahi koya. Yil oldı, **mevc** geldi, ol gemi gitdi. Bir **mevc** dahi geldi, bu oğlın dahi aldı. Kendü denizden girü **kenâra** çıkınca ol küççük oğlın taşra kurt aldı. Kendü şöyle yalunuz kaldı. **Hak Te'âlânun** bu **kudretine** taña kalur, **melûl** aglariken **nâ-gâh** bir gemi dahi geldi. Ol gemi ıssına çağırdı: Beni aluñ, didi. Ol gemiye aldılar. Biraz ilerü varmadın gemi turdı. Ol **zamânda** gemiye kaçkın kul girse gemi yorımazıdı. Kaçkın kul kim var diyü çağırdılar. **Yûnus**, benin didi. **Kıssa** çok. Deñize atdılar, balık yutdı. Ol balık karnında işbu **tesbîhi** okurıdı. **Lâ-ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü mine'z-zâlimîn**, diridi. Bu **du'âsıyla** **Hak Te'âlâ** anı ol karañulıktan kurtardı. Balık çıkardı, deniz kenârında bırakdı. Bir **kavld**e çıkdugında şol çaga yavrısı gibi çıkdı. (53a).*

Bu sayfada toplam 142 kelime bulunmaktadır. Bunların sadece 25'ü yabancı kelimedir. Buna göre Türkçe dışındaki kelimelerin oranı yaklaşık % 6 civarındadır. Kaldı ki yabancı kelimelerin çoğu da iktibas alınan ayet ve özel isimlerdir. Aşağıdaki tabloda Eski Anadolu Türkçesine ait kelimeler kronolojik, yani metinde kullanıldığı sıraya göre verilmiştir:

KELİME	VRK	ANLAMI	GEÇTİĞİ CÜMLE
Girü	3a	Yine	Girü bir yirde Peygâmbere hazreti eydür
Ortasında	3b	Arasında	anlaruñ du'âsıyla Allah ortasında hicâb yokdur
İvecük	4a	Aceleci	ol kişi gâfil ü ivecük iş gücüg sinamaduk kişi ola
Evlemek	4a	Yerleşmek	Begün evine ugru girmiş evin evlemiş
Ugru	4a	Hırsız	Begün evine ugru girmiş evin evlemiş
Nite	4a	Nasıl	benüm memleketüm üzerine nite sakcı ola didi
Sakcı	4a	Bekçi	benüm memleketüm üzerine nite sakcı ola didi
Ayrık	4a	Başka	Bir ayrık beg viribidi.

viribimek	4a	Göndermek	Bir ayruk beg viribidi.
Gökçek	4b	İyi, güzel	bir pâdişâhuñ gökçek sözlü, 'akl ıssı vezîri ola
Eyle	4b	Öyle	Zîrâ eyle olsa bay ü yohsul pâdişâhı sevüci olur.
Bay ü yohsul	4b	Zengin fakir	Zîrâ eyle olsa bay ü yohsul pâdişâhı sevüci olur.
Issı	4b	Sahibi	bir pâdişâhuñ gökçek sözlü, 'akl ıssı vezîri ola
İlenç	4b	Beddua	halk aña ilenç idici olur
Ol ucdan	4b	O sebepten	İl ü vilâyet ol ucdan harâbe varur
Uyan	5a	Dizgin	gazâ yolunda eyeri uyanile seksen
arkun arkun	5b	Yavaş yavaş	şol güneşe beñzer ki arkun arkun yimişe dokunur
Uçmag, tamu	5b	Cennet,duzah	uçmagile tamu ortasına aña bir yir düzdi
çatılı sünük	8b	İskelet	derilerin soyup çatılı sünük kaldı
Kıgırmak	9b	Çağırmaq	Adımızla kıgırsun
Köşek	10b	Deve yavrusu	Köşek vardı ol kayaya girdi.
Yıgmak	14a	Vazgeçirmek	nice ki cehd itdi, bular bu işden yıgamadı
sekinmek	17a	Dinmek	Eger gazabum sekinirse hoş ve eger sekinmeyesi
Kollukcı	18a	Muhafız	bir kollukcısı demür şîşile sünüleme getürdi
sünüleme	18a	Süngü	bir kollukcısı demür şîşile sünüleme getürdi
Ulu kiçi	19a	Büyük küçük	Senüñ eyü aduñ ulu kiçi ortasında yavuz olmaya.
Yavuz	19a	Kötü	Senüñ eyü aduñ ulu kiçi ortasında yavuz olmaya.
depelemek	19a	Öldürmek	kollukcısın sehl suçıñ depelemiş dimeyeler
Yeyni	19b	Hafif	Her kim ki tîz ü yeyni ola, ben anı şöyle oynadırın
Alım	19b	Hak	Te'âlâ katında alımı var ise ya'ni hakkı var ise
Sanu sanmak	21a	Zan etmek	müselmân üzerine yavuz sanu sanmak harâmdur
Biregü	21b	Birisi	Her ki 'aybın biregünüñ gelüp öñinde sayar
Ayruk	21b	Başkası	Lâ-cerem 'ayubuñ senüñ varup ayruga diyer
Kovucu	22a	Gammaz	Kul ıssı eytdi. 'Aybı kovucudur, didi
Kirece	22a	Hanım sahip	Bir gün kirecesi, ya'ni 'avratı, katına girdi.
Karavaş	22a	Cariye	Eytdi: Efendüm bir karavaş gördi, sevdi.
Key	22b	Çok, pek	İmdi key sak olasın
Sak	22b	Dikkatli	İmdi key sak olasın
Keleci	22b	Söz	Er bu keleci işidicek turdı, evine geldi
Turdı	22b	Kalktı	Er bu keleci işidicek turdı, evine geldi
Eñek	22b	Çene	Erüñ katına geldi ki eñegi altından birkaç kıl ala
kariş katiş	22b	Karmakarışık	Kariş katiş ceng itdiler

Ud	22b	Utanma	Halk içinde udlu ve Hak katında günahlu olur
Öc	23a	Kovuculuk	Öcden ya'ni kovuculuktan tevbe elyen
gönilmek	23b	Yönelmek	Kaçan bir gâzî kişi gazâyâ gönilese
esenleşmek	23b	Helalleşmek	kavmi ve kabilesi ile esenleşse
sakinmak	24a	Korumak	yoldaşlık hakkın sakına
ugraşmak	24b	Karşılaşmak	Nâ-gâh bir def'ada kâfir çerisiyle ugraşduk
Yaglık	25a	Mendil	Her hûri kızınun elinde ...bir yaglık var
Berk	25b	Sıkıca	Dülbendile berk sardı
Ayruksı	26a	Başka türlü	hâl ayruksı oldıysa bâri aglamakda cehd ideyin
söyünmek	26a	Sönmek	Ola ki yüregüm odı birez söyüne, didi
yarlıgamak	27b	Bağışlamak	evvel dökülen kanıla yarlıganur
buyrılmak	27b	Emr edilmek	Fez'-i ekber tamuluklar tamuya buyrıldığı vaktdür
Kanda	28b	Nerede	Kanda dilersevüz yürürüz, diyeler
Redd itmek	28b	Döndürmek	girü bizüm cânumuzı gövdemize redd idesin
Sekü	29a	Beyaz leke	Öñ ayagınun sağı sekülü ola.
Yarak	29b	Techizat	kâfirlerçün yarak yıñ
dürüşmek	29b	Savaşmak	gücünüz yetdükce dürüşün
Dükel	30a	Hepsi	İmdi eylese dükeliñüzle bile olayın
Bile	30a	Beraber	İmdi eylese dükeliñüzle bile olayın
Balcak	30b	Kılıç sapı	kılıç balcağı gümüşden idi
Çokal	30b	Zırh	Pes çokal cevşen giymek sünnet ola
Sağış	31a	Sayı, sıra	hefte günlerinun sağışı andan temâm olurdı
çiftlenmek	32b	Evlenmek	Birbirine çiftlendürdi.
Sünük	36b	Kemik	Âdem çok yaşayup sünügi inceldikden sonra
Ök	39b	Kendi	Kayın anasına ve ök kızına ve ök anasına
öñdürnek	40b	Daha önce	Beyt-i Mukaddesi yıkmazdan öñdürnekdür
Yırtlaz	42a	Gözü kaymış	Gözi yırtlaz oldı
Dikmek	44a	Atamak	Bir beg dik biz aña uyalum
düretmek	44b	Sürmek	Bu zeytün yağından başına düretti
Urmak	45b	Vurmak	niçe ki urdılar bir zerre övedimediler
övedmek	45b	Öğütmek	bu tâbûtudan bir zerre övedimediler
Karlı	45b	Kağrı	ol iki öküz karlı tâbûtıle aldı
Kayu	47b	Kaygı	Beglik kayusu kalmadı

Yagı	47b	Düşman	İşâlum adlu bir oglı yagı oldı;
uvanmak	51a	Ufanmak	'Asâ ulandı
çaga	53a	bebek	şol çaga yavrusı gibi çıkdı.
Kaçkın	53a	Kaçak	Kaçkın kul kim var diyü çağırdılar
Döymek	53b	Dayanmak	Döyemedi, agladı
Korug	53b	Koru, gölge	Eytdi ki bir ağaç korugından ötürü
Artukrak	54b	Daha çok	Yûnusıñ yitmiş yıl dahi artukrak 'ömri oldı
Karımak	54b	yaşlanmak	Ve hâtûnum karıdı
ağdırmak	57a	çıkarmak	'İsâyı göge agdurdılar
Epsem	66b	Suskun	seni epsem ve dülek görürin
Dülek	66b	Sinmiş	seni epsem ve dülek görürin
sagu sagmak	66b	Ağlamak	Hîç sagu saganlarıla nefsiñ içün sagu sagramzın
yarındası	68a	Ertesi	Yarındası gün turdı
cân acığı	69a	Can acısı	Henüz cân acığı benden gitmeyüp turur
azarlaşmak	69b	İncinmek	ne husûmet, ne âzârlaşmak gerek
Yalınca	73b	Çıplak	Havvâ ile uçmakdan yalınca sürildi
Okımak	74a	Davet etmek	ol zâhidi okıdı
Ton	74a	Giysi	saña pâdişâhâne tonlar geyüreyin
İRte	75a	Sabah	İRte olıcak Hak Te'âlâ Rezzâkdur
Dün	76a	Gece	Çün dün yarusı oldı
Irakrak	78a	Daha uzak	Nesnenüñ ıragragı ne nesnedür
Görklü	79a	Gösterişli	Mustafâ ümmetinüñ tonları görklü olısar
İçegü	83a	İç organlar	Hak Te'âlânıñ içi, içegüsü yok
Bunđaş	84a	Dert ortağı	Tarıya bunđaş ve yoldaş yok
yayahgın	86b	Yaya	irte yayahgın yürür idüm
Öğdüñki	91a	Önceki	Ve bulardan öğdüñki Mekke müşrikleri
od kakmak	97b	Ateş koymak	Od kakmak ve buların ortasında düşmenlik
Üşmek	98a	toplanmak	halk işidüp üzerine üşdiler
Ucından	98a	yüzünden	cefâm ucından bu gice nâ-gâh görürem
Şeple	98a	Tokat	'İsâ gökden indi; başa şeple urdı
Süci	99b	Şarap	Süci dahi toyınca içün
yıgılınmak	99b	çekinmek	Şire gibi helâl; hîç yıgılınmañ
siñürmek	100b	sindirmek	'Aklına siñürdi
dadurmak	102b	tattirmek	Agu katılmış baldan buña dahi dadurdı.

ayruksımak	103a	değiřtirmek	Ol vaktün 'ilmini, hikmetini ayruksıdı
Dünle	103a	Gece vakti	bir dünle ol savma'adan çıkdı
Ergitmek	108a	kuřatmak	Egritdi, aldı, yıkdı, taş taş üzerine komadı
Kakımak	108b	Öfkelenmek	Kakıdı, çeri viribidi
Sekitmek	111a	sindirmek	Yahûdileri sekitdi ve bularuñ kiliselerin yapdurdı
Biti	112b	mektup	dört yaña iklimine biti yazdı
Azanur	113a	Azgın	mecmû'ı içinde azanur kiřiler
Irmak	115a	ayırmaq	Resûlullah hazreti gösterdüğü yoldan ırmaya
Süsmek	117b	vurmak	Fi'l-hâl süsmedi; vefât itdi
Eslemek	118a	dinlemek	Eslemedi, elbette yürüdi
Uydurmak	121b	örgütlemek	Halkı uydurup basdılar
Ayırtlařmak	123b	çözümlemek	veyâhûd ceng olsun ayırtlařalum
Batırık	124a	komutan	Katında bir bahâdur batırık vardı
Arkurı	124a	Karşı koyma	Aña çeri kořup arkurı gönderdi
Güyegü	124a	damat	Güyegü idinüp kızın buña virdi
Deprenmek	124a	sarsılmak	Antâkiyyede yir deprendi
Yay	124a	Yaz	Ve bu yıl içinde yay günlerde
Düzilmek	124b	örgütlenmek	gelüriken mecmû'ı beglerle düzildi
Ugurlamak	125a	kaçırmak	nâ-çâr olup korkdı, bir gece kendözin ugurladı
Yig	126a	İyi, gerek	kişi kendü misli melike tevâzu' itmek yig
Azırgamak	127a	azımsamak	Azırgamayasın; kabûl idesin
Olımaq	129b	beklemek	Olıdı ki, sonra bunuñ üzerine galebe itdi
İley	130b	Yan, karşı	Nînova şehrinüñ ileyinde bir yir var
Segirdim	134a	Akın	nevâhîsine segirdim saldılar
Tuř	135b	Taraf, yön	İskender tuşına varıcak
Kondurmak	135b	ağırlamak	İ'zâz u ikrâmile kondurdılar
Dirgürmek	143b	diriltmek	bundan ötürüyise ki ölü dirgürdi
Kakřamak	144a	dağılmak	Gördi, sünükler kakşaşmış yatur
Yazuk	144b	Günah	her gün âdemün yazugın ve müzdin yazalar
İçün	147a	Diye	kerâmet olsun içün
Güççük	148b	küçük	Aslâ güççüklükten tâ ululuga degin puta tapmadı
Tolu ay	150b	dolunay	Ve gökde tolu aya barmagıyla işâret eyledi
Irgurmak	153b	oynatmak	kelimeleri yirlü yirinden ırgururlar ve yoyarlar
Yoymaq	153b	silmeq	kelimeleri yirlü yirinden ırgururlar ve yoyarlar

Kırgun	154a	kıyım	Ve kırgundan kurtılanın mezkûr Tâtûs kimin
Misse	155a	idiyse	Eger girçek peygâamber misse bir kible üzerine
kılaguzlamak	155a	yöneltmek	Kimi dilerise togrı yola kılaguzlar
İnen	158a	Çok	Bu sözüñüzüñ fesâdı inen zâhirdür
Çekmek	158b	Dolap	kurbaga viribiyüp döşeklerine..ve çekmeklerine
Yavuz du'a	160b	beddua	Yavuz du'a kıldı.

Değerlendirme ve Sonuç

Sirâc bin Abdullah eserinde İslam dininin hak din olduğu, diğer dinlerin de kitaplarının da tahrif edildiğini delillerle ispat etmiştir. Yahudi ve Nasranî dinini de, kendi dilleriyle yazılmış kitaplardan okuyacak kadar iyi bilmektedir. Özellikle soru-cevap bölümünde bu dinlere mensup olanların İslam'a bakışını, İslam algısını izah etmektedir. Buna göre hayatı hakkında bilgi bulunmayan yazar Yahudi ve Nasranî inançlarının hâkim olduğu muhitlerde yaşamış, görev icabı bulunmuş veya onlara karşı İslamiyet'i savunmuş olabilir. Her muhite göre gelenek oluşturmuş dinlerden bahsederken, İznik konsülünde papazların belirleyip Kayser Kostantin'e kabul ettirdikleri teslis inancı bahsinde heyecanla "Ve imdi ey Müselmânlar ki dîn-i beyzâ ya'ni ak dîn içindesiz şükr eyleñ ki, bizüm rehberümüz Muhammed Resûlullahdur (115a)", demekten kendini alamaz.

Yazarın kullandığı Zü'l-karneyn takviminin sağlamlasını bildiğimiz olay ve tarihlerle yaparsak takvimin doğruluğuna dair ipuçları bulabiliriz: Zü'l-karneyn "bir kavilde 'İsâdan ve 'Üzeyrden soñradur. Niteki Kısasü'l-Enbiyâda eyle getürdiler. Bir kavilde 'İsâdan üç yüz tokuz yıl öñdünidi. Essah kavil dahi budur (59b)."Diğer taraftan hicret tarihine bakarsak,

"Zü'l-karneynün **tokuzyüz otuz üç** yılında ve Rûm pâdişâhı Herkilün on birinci yılında ve 'Acem pâdişâhı Hürmüz oğlu Kısranuñ otuz sekiz yılında Resûlullah hazreti Yesribde ya'ni Medîne şehrinde pâdişâhâne harb ile hareket itmege başladı (63a)."

Bu takvime göre Zü'l-karneyn, Hz. İsa'dan 309 yıl öncedir. Miladi takvime göre Hz. Muhammed 632 yılında hicret etmiştir. 632+309= 941 eder. Yazarın ifadesinde bu tarih 933 olarak gösterilmektedir. İki takvim arasında 8 yıl fark var. Bu 8 yıl da Zü'l-karneyn takviminin kamerî takvim olarak işletilmesinden doğan fark olabilir. Yazarın kullandığı takvim doğrudur. Yazar takvimi Zü'l-karneyn'den başlatmıştır. Bu takvim, Sisamlı Aristarkhos tarafından (m.ö.280) İskender'in

ölümünün 44. yılında yapılan ölçümle hazırlanan ve Süryanilerin kullandığı İskender takvimidir (Akgür,487). Bu arada Nasranîlerin kullandığı miladi takvimi kullanmaması da ilginçtir.

Sirac bin Abdullah her alanda birçok kaynak kullanmıştır. Yahudi ve Nasranî inançlarını Kuran'dan delillerle çürütmüştür. Yine kaynaklardan yararlanarak birçok hurafeyi de nakletmekten geri kalmamıştır. Örneğin, Hz. Adem ve Havva'nın yaratılması Kuran'da şöyle geçmektedir. Sizi bir tek candan (Âdem'den) yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini (Havva'yı) yaratan O'dur (A'raf, 7/189).

Yazar Havva'nın kaburga kemiğinden yaratıldığını naklederken ayete başvurmamış; olayı bir hadis ravisinden nakledilmiştir. Bu bahiste İsrailiyattan tevatür nakledilmiştir. *Ve Havvâ anamuzı girü andan zâhir kıldugı, ya'ni anuñ eyegüsinden yaratdugıdur. Veheb eydür razıyallâhu 'anhÂdem peygâmbec mecmû'-ı mahlûkâtuñ ecmeli, ya'ni hûbıdur. Ve sakalsuzıdı ve sakal oğlanlarında bitdi. Ve Havvâ anamuz 'aleyhi's-selâm: Meşhûrdur, Hak Te'âlâ anuñ sol eyegülerinde keç-cek egriçe eyegüsinden kudretile yaratdı (32b).* Yazarın bu konuda da İncil ve Tevrat'ta yer alan malumata itirazının olması gerekirdi:

Bu durum Tevrat'ta daha teferruatlı anlatılmaktadır: **“21 Tanrı adamın derin bir bilinçsizlik durumuna düşmesini sağladı ve [adam] uyudu. [Tanrı, adamın] Kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı. 22 Tanrı, adamdan aldığı kaburga kemiğini bir kadın şeklinde inşa etti ve onu adama getirdi.”** (Tora, 8.bölüm, s.38) .

Aynı olay İncilde şöyle anlatılır: *“Allah insanı yalnız görünce dedi: «Onun yalnız kalması iyi değildir.» Bu nedenle onu uyuttu ve kalbinin yakınından bir kaburga kemiği alarak, yerini etle doldurdu. Bu kaburga kemiğinden Havva'yı yaratıp, onu Adem'e eş olarak verdi.”* (Barnabas, s.25).

Diğer taraftan nerdeyse kitabın anahtar kelimesi olan Zü'l-karneyn (a.s), Makedonyalı İskender ile karıştırılmış; İskendername'den Büyük İskender'in hayatı ve onun tarihine yer verilmiştir. Zü'l-karneyn (a.s) ile ilgili Kehf suresinden ayetlere yer verilmemiş; tamamen tevatüre dayalı bir madde oluşturulmuş. Hızır (a.s) ile âb-ı hayat aradığı kıssasından bahsedilmiş. Ne zaman yaşadığı, savaşları ve nesebi hakkındaki rivayetlere yer verilmiş:

İskender-i zü'l-karneyndür. Bunun peygâmbecliğinde ve isminde ve şehrinde ve zamânında ve yaşında hilâf var. Bir kavilde 'İsâdan ve 'Üzeyrden sonradur. Niteki Kısasü'l-Enbiyâda eyle getürdiler. Bir kavilde 'İsâdan üç yüz tokuz yıl öñdünidi. Essah kavil dahi budur. Ba'zı ehl-i tevârîh eydür: İskender zamânı

evvelde idi. Mısır ehlinden bir kişiydi. Merzbân-ı Yûnânî dirlerdi. Nûh oğlu Yâfes oğlu Yûnân oğlanlarından idi. Dahhâk eydür: Nemrûd-ı la'în vefâtından sonra idi. Vehab eydür: Rûmdan bir karıcuğun oğludur. Ba'zılar eydür: Rûmda kayserü'l-kayâsır idi. Ya'ni Rûm pâdişâhlarınınun pâdişâhiydi. Ve sâlih, velî kişiydi. Maşrıktan magribe degin mâlik oldı. Ve Mukâtil eydür, razıyallâhu 'anh, peygâamberidi; anı vahiy gelüridi. Ba'zılar eydür: Atası adı Kaylakûsıdı. Kendü adı İskenderidi. Dârâ ibnü Dârâyı depeledi. Ba'zılar eydür: Zamân-ı fetretde geldi, dir. Ya'ni 'İsâyıla Muhammed arasındaki müddetde. Evvelki kav bu işâretdür. Bir kavde şehir Mısırdur. Niteki işâret olındı. Bir kavde Kayseriyyedür. Bir kavde İskender-i Mâkezûnî dirler. Deniz geçürü Rûm ilinden olduğuyçün bir kavde Romadandır. Bir kavde Filibecükden kopdı didiler. Yaşında hilâf budur ki bir kavde biş altı yüz yıl, bir kavde biş yıl 'ömri oldı.

Nemrûd zamânından öndün veya sonra-rak ise bu kadar yaş bedî' degül. Bir kavde yüz yıl, bir kavde altmış yıl 'ömri oldı. Ve ehl-i nücûm eytmışdür ki yigirmi dört yıl 'ömri oldı. İskender nâmında yigirmi yıl 'ömri oldı. On dört yıl içinde temâm dünyâyı musahhar eyledi, dir. Bir gün kitâblar mütâla'a ideriken görmüş ki Nûh oğlu Sâm oğlanlarından dünyâda âb-ı hayât içiser ve bâkî kalısar. Sordı ki bunun vücûdı var mıdur. Didiler ki vardur. Ba'zılar deniz içinde bir çeşmedür, dirler; ba'zılar karanlıkda bir çeşmedür, dirler. Bu cihân seyr itmesine sebep anı taleb itmek oldı. Yukarı beyân itdük ki Hızır-ı'n-nebî Sâm oğlanlarındanandır. Ol su anı müyesser oldı (59b-60b).

Sonra yazar buna neden Zü'l-karneyn denildiğine dair on rivayete yer verir. Geniş bilgi için İskendername'yi kaynak gösterir: *Anuñ 'acâyibin isteyen İskender-nâmelerde istesün. Bundan maksûd tevârîh beyân itmekidi. Beyân itdük* (61b).

Görüldüğü gibi eserde bu iki tarihî şahsiyet birbiriyle karıştırılmakla kalmayıp, adeta bütünleştirilmiştir. Büyük İskender ile Zü'l-karneyn (a.s.)'in karıştırılması bütün kaynaklarda yer almaktadır. Yazarın istifade ettiği tefsirlerde dahi böyledir. Bu karışıklık iki şahsiyetin ortak yönlerinden kaynaklanmaktadır.

1. Bu iki şahsiyetin yaşadıkları dönem hemen hemen aynıdır. Zü'l-karneyn hakkında Hz. Musa devrinde, Hz. İbrahim'den sonra, Hz. İsa'dan önce olmak üzere birçok rivayet vardır. Ama kaynakların çoğu sonuncusunda ittifak eder ve Hz. İsa'dan üçyüz yıl öncesine dayandırır(Öztürk,565). Bu tarih aynı zamanda Büyük İskender'in yaşadığı tarihtir(Avcı, 2013, 1,112).

2. Her ikisi de dünya hâkimidir. Kehf suresindeki "Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık" (Kehf, 18/84) ayeti, Zülkarneyn (a.s.)'in dünya hâkimiyetini ifade eder. Evliya çelebi Seyahatnamesinde *Yeryüzünü baştanbaşa ele geçiren*

dört cihangir melik vardır. İkisi İslam'da, ikisi başka sapık dinlerdedir. Biri Hz. Süleyman Peygamber, biri İskender-i Zülkarneyn'dir. Buna da peygamber demişlerdir (Seyahatname, C.1, s.37).Büyük İskender'e gelince, o da oniki yıllık bir sürede devrinin dünyası olan üç kitaya hâkim olmuştur (Kaya, 556).

3. Her ikisi de sefer ve zaferle anılır. Zülkarneyn (a.s.)'in Kehf suresinde Yecuc Mecuc kavmini engellemek için set yapması (Kehf, 94), yeryüzünü dolaşması, güneşin battığı yöne doğru gitmesi (Kehf, 86), güneşin doğduğu yöne doğru yol tutması (Kehf, 89) ve uzayda yolculuk yapmasıyla ilgili olarak bahsi geçer. Büyük İskender de Doğu ve Batının hâkimidir. Avrupa'yı ele geçirdikten sonra, Mısır'a sefer düzenleyip İskenderiye şehrini kurmuştur. Sonra Doğu'ya yönelip Dara'yı yenerek Fars ülkesine hâkim olmuş, Hindistan'a kadar uzanmıştır (Ünver,558).

4. Bu karışıklığın bir diğer mantığı da, İskender'in isim, Zülkarneyn'in sıfat oluşudur. İskender-i Zülkarneyn adı da bu iki şahsiyetin isimlerinin terkididir. Bu terkiyle sıfata isim, isme sıfat oluşturulmuştur.

Eserde ısrarla vurgulanan Yahudi ve Nasranî dinlerinin batıl olduğu, kitabın sonundayer alan sual-cevap bölümünde işlenen iddialar yazarın Yahudi ve Nasranî inançlarının hâkim olduğu bir bölgede yaşadığı, onlara karşı İslamiyeti savunmak zorunda kaldığı izlenimi vermektedir. Böyle değilse bile dinler arası mukayese yapacak kadar bu inanç ve kültürlere aşinadır. Sonuç olarak Sîrâc bin Abdullah kendine özgü sade bir dil ve güzel Türkçeyle bilimsel bir kitap oluşturmuştur. Sanat endişesi gütmeden, insanlığa faydalı olmak amacıyla orijinal bir araştırma eseri vücuda getirmiştir.

KAYNAKÇA

AKGÜR, A.Necati, "Takvim" DİA C.39, s.487-490.

AVCI, İsmail, Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvan'ın İskendernâme'si, Balıkesir Üniversitesi, (Doktora Tezi), Balıkesir, 2013.

Barnabas İncili, https://media.turuz.com/her_konu-2018/3185-Barnabas_Incili-Tam_Metin-Turkce-141.pdf.

Günümüz Türkçesiyle Evliya çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, K.1., C.1, YKY, İstanbul, 2006.

HARMAN, Ömer Faruk, "İmran", DİA, C.22, s.232

KAVRUK, Hasan, Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler, MEB, İstanbul, 1998.

KAYA, Mahmut, "İskender" DİA, C.22, s.555-557.

ÖZTÜRK, Mustafa, "Zülkarneyn", DİA, C.44, s. 564-567.

Sîrâc bin Abdullah, Mecma'ü'l-Letâ'if, Balgat İl Halk Ktp. No: 05. Ba. 792.

TORA ve Aftara Yahudilik Temel Kitabı I, Bereşit, Türkiye Hahambaşılığı,
2002.

ÜNVER, İsmail, "İskendername", DİA, c.22, s.557-559.

Yeni Tarama Sözlüğü, Hazırlayan Cem Dilçin, TDK, Ankara, 1983.